

Joseph ibn Naḥmias. *The Light of the World: Astronomy in al-Andalus*. Edisyon, tercüme ve şerh: Robert G. Morrison. Oakland: University of California Press, 2016. 429 sayfa. ISBN: 9780520287990.

Ruth Glasner*

Tercüme: Taha Yasin Arslan**

The Light of the World (Nûru'l-âlem) başlıklı eser, Yahudi astronom Joseph b. Nahmias (VIII./XIV. yüzyıl) tarafından Arapça olarak kaleme alınmış ve daha sonra İbraniceye tercüme edilmiş bir astronomi kitabıdır. Eserin, biri Arapça (İbrani alfabesiyle), diğeri İbranice olmak üzere iki nüshası günümüze ulaşmıştır. Robert G. Morrison'un bu edisyon çalışması, Orta Çağ astronomisi çalışmalarına yapılmış önemli bir katkıdır. Morrison'un, eseri sunarken İbn Nahmias'ın astronomisinin Bitrûcî'ninkine (VI./XII. yüzyıl) nazaran daha tutarlı olduğunu vurgulaması ve bu metnin on altıncı yüzyılda Padova Üniversitesi'ndeki çalışmalara etkisinin izlerine işaret etmesi, İbn Nahmias'ın eserini eş-merkezli astronomi tarihinde bir basamak olarak göstermesi bakımından bilhassa etkileyicidir.

The Light of the World eserinde astronomi, Orta Çağ bilimindeki önemli problemlerden olan Batlamyus astronomisi ile Aristotelesçi fizik arasındaki uyumsuzluk bağlamında ele alınmıştır. Aristotelesçi bilim, Ödoksos (Εὐδοξος) (ö. MÖ 338 civarı) ve Kallippos'a (Κάλλιππος) (ö. MÖ 300 civarı) ait eş-merkezli modellere uygun olarak tasarlanmıştır. Dış-merkez (*eccentric*), dış-çember (*epicycle*) ve ekuanta (*equant*) dayalı modellerin, eş-merkezli modellerin yerini almasından kısa bir süre sonra, astronomi ve fizik arasındaki uyum bozulmuştur. Bu iki bilim arasındaki uyumsuzluk çoğu zaman göz ardı edilmiştir (filozoflar ve astronomlar kendi işlerine bakmayı tercih etmişlerdir). Fakat zaman zaman bu uyumsuzluk problemi gündeme getirilmiş ve buna çözüm bulmaya yönelik girişimler ortaya konmuştur. Bu önemli girişimlerden birisi de on ikinci yüzyılda Müslüman İspanya'da gerçek-

* Kudüs İbrani Üniversitesi, Bilim Tarihi ve Felsefesi Programı.
Değerlendirmemi okuyup yorumlarımı benimle paylaşan Gad Freudenthal'a müteşekkirim.

** Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü.

leşen “Endülüs Başkaldırısı”dır (*Andalusian Revolt*).¹ İbn Tufeyl (ö. 580/1185) ve onu takip eden Bitrûcî, bu hareketin öncüleri olmuşlardır. İbn Rüşd (ö. 595/1198) ve İbn Meymûn (Maimonides) (ö. 600/1204) da bu entelektüel atılımın parçası olmuşlardır. Bununla birlikte, onların katkıları esasen meseleyle ilgili soruları cevaplamak yerine, yeni sorular sormaktan ibaret olmuştur. Aristotelesçi kozmoloji ve fiziği benimseyen bu “başkaldırının” amacı, hem Aristotelesçi fizikle uyumlu, hem de Ödoksos ve Kallippos’un sistemlerinden daha kesin sonuçlar verecek yeni bir eş-merkezli sistem teklif etmektir. Bu “başkaldırının” astronomi alanında günümüze ulaşan tek ürünü, Bitrûcî’nin bir kitabıdır. Bu eser, yeni astronomi modelleri sunmakla birlikte bu astronom, dış-merkezli ve dış-çemberli modellerle uğraşmak yerine, kürenin kutupları etrafındaki hareketlere dayalı bir model teklif etmektedir.

Bitrûcî’nin eseri, İbranice ve Latinceye tercüme edilmiş ve eksik yönleri bulunmasına rağmen etkili de olmuştur. Yahudi astronomlardan Provence’deki Levi ben Gerson (Gersonides) (ö. 1344) ile Castile’deki Ishaq Israeli (VIII./XIV. yüzyıl), Bitrûcî’yi sadece eleştirmekle kalmıyken, Morrison’un gösterdiği üzere, Joseph ibn Nahmias Bitrûcî’nin modelleriyle ilgilenmiş ve onları geliştirme çabası içerisine girmiştir. Morrison, İbn Nahmias’ın astronomisini, Endülüslü seleflerinkinden daha başarılı kılan beş yeniliği (*innovations*) maharetli biçimde orta koymakta ve İbn Nahmias’ın astronomi gündemini ve modellerinin ayrıntılarını başarılı bir biçimde sunmaktadır.

Peki, Joseph ibn Nahmias hakkında gerçekte ne biliyoruz? Biyografi yazarları, Joseph Nahmias isminde, R. Asher ben Yeḥiel’in (Rosh, ö. 1327) ilim halkasına bağlı geleneksel Sefarad Yahudisi bir âlimden bahsederken, onu Kitâb-ı Mukaddes ve Mişna’ya yazılmış birkaç şerhin müellifi olarak anarlar. 1988-89’da Gad Freudenthal, *Qiriat Sefer*’de² yayımladığı kısa bir bilgilendirme notunda *The Light of the World* isimli eserin müellifinin, üç nesil sonra yaşamış (muhtemelen aynı aileden) başka bir Joseph Nahmias olduğunu ileri sürer. Eseri 1400 civarına tarihlendiren Freudenthal, astronom olan Joseph Nahmias hakkında, kendisine isnat edilen 1478-79 yılı için hazırlanmış astrolojik bir kehanet³ dışında hiçbir bilgi bulunmadığını ekler. Morrison, Freudenthal’ın bu makul iddiasını benimsemiş ve Don Vidal Benbeniste tarafından Joseph ibn Nahmias’a yazılmış bir mektubu, Joseph Nah-

1 A. I. Sabra, “The Andalusian Revolt against Ptolemaic Astronomy: Averroes and al-Bitrûjî”, *Transformation and Tradition in the Sciences: Essays in Honor of I. Bernard Cohen*, ed. Everett Mendelsohn (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1984), 133-53.

2 Bu makale İngilizceye tercüme edilip neşredilmiştir. Gad Freudenthal, “Towards a Distinction between the Two Rabbis Joseph ibn Joseph ibn Nahmias”, *Science in the Medieval Hebrew and Arabic Traditions* (Aldershot: Ashgate, 2005), 8. bölüm.

3 Freudenthal, “Towards a Distinction”, 918.

mias'ın on beşinci yüzyılın başlarında yaşadığına delil niteliğinde kullanarak iddiayı desteklemiştir (5, no. 12). Bununla beraber, *The Light of the World* isimli eserin yazarı hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Morrison, iki asırdan uzun bir süreden sonra "Endülüs Başkaldırısı"na yönelik ilginin yeniden artmasını, on beşinci yüzyılda Hristiyan İspanya'da yaşayan Yahudiler arasında "Aristotelesçiliğin yeniden canlanması" ile ilişkilendirir (2). Eğer gerçekten eser doğru tarihlendirilmiş ise bu öneri ilginçtir ve başarılı olmaktan oldukça uzak bu astronomi modellerine geri dönüşün sebeplerine kısmen de olsa ışık tutacaktır.

Morrison ele aldığı metni, Yahudi ilim çevresi ile ilişkilendirerek sunmak için bazen çok da eleştirel olmayan biçimde bir gayret sarf etmektedir. O, şöyle bir ifade kullanır: "Her ne kadar *The Light of the World*, Kitâb-ı Mukaddes'ten başka hiçbir İbranice metne atıfta bulunmamış olsa da bu eserle İbranice kaleme alınmış diğer eserler arasında içerik bakımından önemli benzerlikler bulunmaktadır." (14) Morrison bu çerçevede birtakım iddialar öne sürmektedir. Bunlardan ikisini ele alalım:

[i] Morrison şöyle demektedir: "İbn Nahmias'ın, astronominin epistemolojik zorlukları karşısındaki duruşu, İbn Meymûn'a ait kafa karışıklığı (*perplexity*) meselesi üzerine yapılan tartışmada Gersonides'in bakış açısı bağlamında anlam kazanır." (14) Dahası, "İbn Nahmias, Gersonides'in eserine atıfta bulunmazken, onun insanların gökler hakkındaki kesin bilgisini artırabileceğine dair yaklaşımı, İbn Nahmias'ın tahmine dayalı hassaslık (*predictive accuracy*) içeren eş-merkezli bir astronomi kurgulamanın mümkün olduğuna dair görüşüyle uyuşmaktadır." (14-15) Ancak bu tarz genel bir benzerliğe işaret etmek kâfi değildir. İbn Nahmias'ın, Gersonides'in astronomisinden haberdar olduğuna dair hiçbir somut delil bulunmadığı gibi, haberdar olmamış olması daha muhtemel gözükmektedir. İbn Nahmias, ne Gersonides'in Bitrûcî'ye yönelttiği sert eleştirilere değinir ne de onun bütünüyle farklı astronomi modellerinden bahseder. İbn Nahmias'ın, Gersonides'e ait Bitrûcî eleştirisine değinmemesi pek de şaşırtıcı sayılmaz. Zira, Gersonides'in *Wars of the Lord*'unun astronomi ile ilgili bölümü, o tarihlerde İber Yarımadasında kolayca ulaşılabilir değildi.⁴ Buna karşın İbn Nahmias muhtemelen, Ishaq Israeli'nin, Rosh'un ilim halkasında telif ettiği ve Bitrûcî eleştirisini de barındıran *Yessod 'Olam* başlıklı eserinden haberdardı.

[ii] Morrison şöyle yazar: "İbn Nahmias, İbn Meymûn'un *Delâletü'l-hâ'irin* başlıklı meşhur eserine şerh yazarlardan hiçbirisinin ismini zikretmemekle birlikte, bu şerhlerin içerikleri ve *The Light of the World* ile olan benzerlikleri, bu tür tartışmaların Yahudi entelektüel hayatının gündeminde olduğunu göstermektedir." (15)

4 Bernard R. Goldstein, *The Astronomy of Levi ben Gerson (1288-1344): A Critical Edition of Chapters 1-20 with Translation and Commentary* (New York & Berlin: Springer-Verlag, 1985), 9-10.

Dış-merkezli küreler ve dış-çemberler, Orta Çağ boyunca gündemde olan önemli problemler olup *Delâletü'l-hâ'irîn*'in II.24 bölümünde ve tabii ki bu bölüm üzerine yazılmış şerhlerde tartışılmaktadır. Fakat, İbn Nahmias'ın bu şerhleri okuduğuna dair kesin olan herhangi bir delil var mıdır?

Morrison'un çalışması şu bölümlerden oluşmaktadır: Kapsamlı bir giriş, İbn Nahmias'ın Arapça orijinal metni (İbrani alfabesiyle), Arapça metnin İngilizce tercümesi, İbn Nahmias hayattayken (muhtemelen kendisi tarafından [xiii]) hazırlanan İbranice redaksiyon, "*The Light of the World* Eserinin İbranice Düzeltmesine Önemli Eklentiler" in İngilizce tercümesi (yani Arapça orijinale İbranice tercüme esnasında yapılan eklemeler), Arapça metne ve İbranice eklentilere yazarın yazdığı şerhler ve Porfiat Duran'ın (Efodi), İbn Nahmias'ın eserine cevaben yazdığı İbranice metin ve İngilizce tercümesi. Arapça metne yapılan şerh ile İbranice tercümedeki (5. ve 6. bölümler) eklentilere ait şerhin ayrı tutulması uygunsuz olmuştur. Oysa eklentilere ait değerlendirmeler, eklentileri içeren paragrafların sonundaki ana şerh bölümüne dâhil edilebilirdi.

Metin başarılı biçimde paragraflara ayrılmıştır. Bu ayrım, ilk 4 bölümden birini inceleyen okuyucunun, diğer üç bölümde konuyla ilgili paragrafları ve şerhleri (5.-6. bölümler) bulmasına yardımcı olmaktadır. Morrison, hem paragraf numaralarını vermekte hem de varak numaralarını (koyu renkle öne çıkarılmış ve ardından bir satır boş bırakılmış olarak) göstermektedir. Ancak varak numaraları, metnin akışını bozmakta ve okumada zorluğa sebep olmaktadır. Bunun yerine numaralar kenar boşluklarında ya da paranteze alınarak metin içerisinde gösterilebilirdi. Dahası, bu durum faydalı olmaktan ziyade, İbranice metnin 127b'den 101a'ya doğru tersten numaralandırılmış olması sebebiyle karışıklığa sebep olmaktadır. Buna ek olarak, eğer şerh bölümleri (5.-6. bölümler), metin (1.-4. bölümler) ile eşleştirilmiş olsa idi, varak numarasının verilmesine hiç gerek kalmayacaktı.

Sonuç olarak, giriş bölümünde işlenen tarihsel hususlar hakkında yukarıda yapılan yorumlar bir kenara bırakılırsa, çalışmanın hem astronomi ile ilgili kısmı hem de astronomi şerhleri, açık ve anlamaya yardımcı niteliktedir. En önemlisi de tercümenin çok başarılı ve sağlam yapılmış olmasıdır.⁵ Birden çok özel yetenek gerektiren bu zahmetli projenin sonucu, Orta Çağ astronomisine dair mevcut çalışmalara memnuniyetle karşılanacak bir katkı olmuştur.

5 Metinde küçük bir hata gözümü ilişti. A.II.8 numaralı paragrafta מִלְתַּמֵּע (İbranice נִקְבָּע) kelimesi, "toplanmış" yerine "çarpılmış" olarak tercüme edilmeliydi (116). Abraham Bar-Hiyya, kelimenin İbrancesini hem toplamanın hem de çarpmanın sonucunu ifade etmek için kullanmıştır. Bkz. Gad B. Sarfatti, *Mathematical Terminology in Hebrew Scientific Literature of the Middle Ages* (Jerusalem: Magnes Press, 1968), 82 (İbranice kısımda).